

ОСОБЕНОСТИ НА ЕТНИЧЕСКАТА ИДЕНТИЧНОСТ НА СТУДЕНТИ - БЪЛГАРИ

Иван П. Иванов, Янка Р. Тоцева, Калина Д. Йочева

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски”

FEATURES OF ETHNIC IDENTITY OF THE BULGARIAN STUDENTS

Ivan P. Ivanov

Shumen university „Bishop Konstantin Preslavsky”

ABSTRACT: Представят се резултати от изследвания на етноидентичността на студенти - българи на възраст 20-24 години, проведени през 2005 г. Направен е анализ по факторите пол и възраст.

По-долу следва списък на изследваните параметри на етноидентичността: степен на етническа идентичност, принадлежност, етническо поведение, ориентация по отношение на други групи; амбивалентност, изразеност и насоченост на самооценката, идеала, автостереотипа, оценката на другите етноси; социална дистанция спрямо българи, турци, роми. Социална приемливост (възможна, реална), социална експанзивност (възможна, реална), коефициент на етническа толерантност; етноафилиативни тенденции, етнонихилизъм, етническа индиферентност, позитивна етническа идентичност, етнологизъм, етноизолационизъм, национален фанатизъм, етническа диференциация, етническа гордост. Стабилност и изменчивост на етноидентичността.

KEY WORDS: methods, research, ethnic identity.

АКТУАЛНОСТ НА ПРОБЛЕМА. През последните десетилетия нарасна интереса към етническата идентичност на българските граждани. Повечето изследвания са насочени към малцинствата и това е обяснимо с общата настройка за изследване на етническата проблематика. Междуетническите отношения в България се характеризират с определена стабилност и отсъствие на сериозни междуетнически конфликти, което се обяснява с етнопсихологическите особености на живеещите по българските земи етноси, плод на вековни традиции на съвместно съжителство.

Въпреки нееднократно декларираните особености на „Българския етнически модел”, съществуват и редица проблеми. Отношенията между трите основни етноса – българи, турци и

роми от една страна са белязани с традиционната толерантност, а от друга, са под влиянието на много подмолни и скрити фактори.

Една от най-важните характеристики на междуетническите отношения е етническата толерантност, разбрана като отсъствие на негативно отношение към другите етнически култури (наличие на позитивен образ на другата култура) при съхранение на позитивна рефлексия на своята собствена.

Връзката на позитивната етническа идентичност и толерантността е установена още от Дж. Бери и М. Плизент. Етническата идентичност фиксира осъзнаването от личността на своята принадлежност към определена етническа общност. Тя е преди всичко резултат от когнитивно-емоционалният процес на себеосъзнаване като представител на определен етнос и разграничаване от другите етноси.

В изследването са включени студенти, които са българи по своя етнически произход. Особеностите на етноидентичността на българите и в случая на студентите са сред най-рядко изследваните феномени. Като отправна точка са взети другите два големи етноса, които живеят в България – турци и роми. Между трите етноса съществуват значителни културни различия. Те са в почти всички елементи на хабитуса.

ПОСТАНОВКА НА ПРОБЛЕМА. В значителна степен междуетническото общуване се определя от психологическата комуникативна дистанция, която представлява нагласа към желаната степен на близост с представителите на определен етнос.

Етническият стереотип е устойчиво образование, с когнитивен, емоционален и поведенчески компоненти. Етническите стереотипи са два вида: автостереотипи и хетеростереотипи.

Етническата афилиация е характеристика на емоционалните нагласи спрямо своя и чуждите етноси.

Важен параметър на социалните отношения е чувството за стабилност при възприемането на социалната ситуация.

Цел на изследването е изучаването на особеностите на етническата идентичност на студенти - българи.

Обект на изследване са 40 студенти – българи на възраст 19-24 години

Предмет на изследване са характеристиките на етноидентичността на студентите и тяхната взаимовръзка.

Задачи на изследването:

1. Да се разкрият и опишат измеренията на етническата идентичност и съотношенията на авто- и хетеростереотипите на изследваните лица

2. Да се разкрие и опише ефекта на социалната дистанции в междуетническите отношения, в които встъпват изследваните.

МЕТОДИКА. Изследването е направено чрез анкетна карта, съдържаща следните методики:

Тест за диагностика на отношенията (ДТО). Разработка на Г.У. Солдатова, модификация на метода на семантичния диференциал. ДТО съдържа набор от 24 качества, 12, от които имат положителна и 12 – отрицателна конотация. Оценяват се по 4 степенна Likert скала за съгласие.

ДТО позволява да се измерват следните параметри на етническите стереотипи: амбивалентност; изразеност; насоченост в четири значения: самооценка по качествата (етническа идентичност), оценка на абстрактния образ на "идеалния човек", оценка на "типичния представител" на собствения етнос (автостереотип), оценка на "типичния представител" на "другия" (хетеростереотипи).

Спомагателен показател за оценка на етническите стереотипи е степента на съвпадение на „идеала“ и авто- и хетеростереотипите. [3]

Скала за социална дистанция (Модификация на Л.Г.Почебут). Тя се прилага за изследване на нагласите за междугрупово взаимодействие. За всеки етнос се отбелязва степента на приемливост. Определят се следните показатели: *Социална приемливост (СП)*, *Социална експанзивност (СЕ)*, *Коефициент на изменчивост (КИ)*, *Коефициент на етническа толерантност (ЕТ)*, *Етническа идентичност*. [1,2]

Етническа афилиация. Методиката е разработка на Г.У.Солдатова и С.В.Рыжова. Представява въпросник с 30 айтема, изследваща типовете етническа идентичност – норма, етноеготизъм, национален фанатизъм, етноиндеферентност, етнихилизъм. Дава оценка на етническите афилиативни тенденции (стремеж към групов принадлежност); етноафилиативни и антиафилиативни тенденции. [3]

Стабилност-нестабилност. Методиката на Т.Г.Стефаненко е предназначена за измерване на степента, в която хората възприемат стабилността или нестабилността на социалната ситуация. Обикновено се комбинира с показатели за етноидентичност. Представява списък от 9 полярни твърдения, засягащи различни страни на ситуацията и изискващи принуден избор. [4]

Въпросник за мултигрупов етническа идентичност (МЕИМ). Въпросник с две субскали от Jean S. Phinney (1992). Популярен и надежден. Измерва индивидуалното ниво. Има две скали, комбинирани с 4 степенна Likert-скала за оценка.

1. *Ниво на етническа идентичност:* 14-айтемова скала, оценяваща три аспекта на етническата идентичност:

- Усещане за етническа принадлежност – чувство за принадлежност към етническата група, етническа гордост.
- Достигане на етническа идентичност – разбиране на етноидентичността.
- Етническо поведение – социализираност в етническата група и участие в културни традиции.

2. *Отношение към други групи* – 6 айтемна скала оценява отношението към други етнически групи. [7; 10; 11, 12; 13; 16]

Скала за етноидентичност (EIS) е създадена от Valk (2001). Измерва различни компоненти на етническата идентичност: идентификация с и гордост от етническия произход, етно-

центристки отношения, уважение на етническите традиции и култура, и предпочитане на родния език за комуникация с членовете на in-group. Съдържа 20 айтема. Комбинирана е с 5 степенна Likert-скала за съгласие (0-4) [15]

ОБРАБОТКА НА ДАННИТЕ. Данните са обработени по традиционните методи чрез SPSS.

РЕЗУЛТАТИ. Малките възможности на този текст (като обем) не дават възможност за по-пълноценен анализ, затова само ще бъдат посочени основните индикатори.

АМБИВАЛЕНТНОСТ (A) - характеризира степента на емоционална определеност на стереотипа. Висока неопределеност (A) се получава при ниска поляризация на оценките на противоположните двойки качества, когато респондентът не отдава ясно предпочитание на позитивния или негативен полюс на оценката. Варира от 0 до 1.

Амбивалентността е по-висока при мъжете по всички показатели: самооценка (0,018, ниво около 0,5), идеал (0,030, ниво около 0,3), автостереотип (0,184, ниво около 0,8), оценка на съвкупен „друг“ – включват се всички други етноси - (0,046, ниво около 0,6), турчин (0,041, ниво около 0,7), ром (0,067, ниво около 0,6).

ИЗРАЗЕНОСТ (S) - (интензивност) на стереотипа отразява силата на стереотипния ефект. S се изчислява по броя на ясно поляризираните двойки качества. Коефициентът на една двойка качества е толкова по-висок, колкото по-голямо е разстоянието между качества. Варира от 0 до 1.

Изразеността е по-висока при жените по показателите: самооценка (0,007, ниво около +0,3), оценка на съвкупен „друг“ (0,010, ниво около +0,01).

По-висока е изразеността при мъжете по показателите: идеал (0,042, ниво около +0,5), автостереотип (0,034, ниво около +0,1), оценка на турчин (0,007, ниво около -0,03), ром (0,054, ниво около -0,1).

НАСОЧЕНОСТ (D) – (коефициент на стереотипа), характеризира знака и величината на общата емоционална ориентация на субекта по отношение на дадения обект. D се изменя от – 1 до +1 – негативен/позитивен стереотип.

По-висока е D при жените почти по всички показатели: самооценка (0,026, ниво около +0,2), идеал (0,029, ниво около -0,05), автостереотип (0,049, ниво около +0,4), оценка на съвкупен „друг“ (+0,032, ниво около +0,06), турчин (0,106, ниво около -0,1).

При мъжете D е по-висока при оценката на ромите (0,006, ниво около -0,1).

СТЕПЕН НА СЪВПАДЕНИЕ НА „ИДЕАЛА“ И АВТО- И ХЕТЕРОСТЕРЕОТИПИТЕ – Спомагателни показатели (В.П.Павленко), които дават по-вярна представа за самооценката

и оценката на другите. Колкото по-близка до 0 е величината на тези показатели, толкова по-сходни са по насоченост емоционално-ценностните компоненти на аз-образа и образа на другите; толкова по-високо е нивото на етническа идентификация (при автостереотипа) и по-ниско нивото на междуетническа диференциация (хетеростереотипи). Колкото е по-високо нивото, толкова по-чужда се усеща дадената етническа група.

При мъжете и при жените разликата „идеал-автостереотип“ е значителна – 0,408 (мъже) и 0,486 (жени). По-малка е разликата „идеал-хетеростереотип“: 0.095 (мъже) и 0.156 (жени).

СОЦИАЛНА ДИСТАНЦИЯ. Максимална социална дистанция (-3) означава, че човек се възприема и държи автономно и обособено. Вежливостта и етикета като културни способности на общуване му позволяват да скрива своята личност, собствената оригиналност и култура, комуникацията в такъв случай е най-често символична и формална. Максимална социална дистанция е признак за нетолерантност.

Минималната дистанция (+3) способства за конкретизация на представите за другите хора, влизат във взаимодействие и позволява толерантно отношение.

В изследването е регистрирана по-голяма близост на българите до турците и при мъжете (+0.857), и при жените (+1.100), отколкото до ромите – при жените все пак е положителна (+0.050), а при мъжете е отрицателна (-0.429).

ЕТНИЧЕСКА ИДЕНТИЧНОСТ - социалната дистанция по отношение на собствения етнос е показател за етническа идентичност. Минималната дистанция (+3) е белег за нормална етническа идентичност, А максимална (-3) – за дълбоки проблеми, свързани с етническата идентичност.

В изследването е регистрирана много високо ниво на етноидентичност и на двата пола: мъжете (+2.857), и при жените (+2.950).

СОЦИАЛНА ПРИЕМЛИВОСТ (СП) - отразява стремежа към взаимодействие и интеграции и даже асимилация от другите етноси. Има два субпоказателя: *Възможна социална приемливост (СПв)* и *Реална социална приемливост (СПр)*. В случая СПв = 1.053. Оценката се определя от знака (положителна или отрицателна) и величината.

В изследването СПр е както следва:

- **Автоприемливост** (българи) нивото е 0.247 за мъжете и 0.243 за жените.
- По отношение на **турците**: 0.074 за мъжете и 0.091 за жените. И за двата пола това означава стремеж за автономност на етноса, отсъствие на стремеж към интеграция с турците.
- По отношение на **ромите**: -0.037 за мъжете и 0.004 за жените. За жените това означава стремеж за автономност на етноса, отсъствие на стремеж към интеграция; при мъжете тенденцията за отчуждение е още по-силна - стремеж един етнос изцяло да се обособи от другия, междуетническо напрежение и нетолерантност; наличие на явен или скрит междуетнически конфликт.

СОЦИАЛНА ЕКСПАНЗИВНОСТ (СЕ) – отразява изразеността и насочеността на социалните чувства на представителите на един етнос по отношение на друг. Колкото по-силно са изразени позитивните чувства, толкова по-малка е социалната дистанция, по-плътно е взаимодействието им. Има два субпоказателя: *Възможна социална експанзивност (СЕв)* и *Реална социална експанзивност (СЕР)*. В случая $СЕв = 0.150$.

В изследването:

- СЕР **Автоекспанзивност** (българи) нивото е 0.009 и за мъжете и за жените.
- По отношение на **турците**: 0.003 и за мъжете, и за жените. Това говори за напрежение в отношенията, не всички представители на етноса се отнасят с искрен интерес и съчувствие към турците.
- По отношение на **ромите**: -0.001 за мъжете и 0.000 за жените. За жените това означава напрежение в отношенията; при мъжете тенденцията е за дълбоко неприемане, неприязън към етноса като цяло.

КОЕФИЦИЕНТ НА ИЗМЕНЧИВОСТ (КИ). Всъщност е коефициент на вариация:

- **Автоизменчивост** (българи) нивото на КИ е 22.91% за мъжете и 7.58% за жените. При положителна СПр, $КИ \leq 50\%$ означава естествена избирателност в оценките на приемливостта на хората от етноса и общо позитивно отношение.
- Ако $КИ \geq 50\%$ - значително напрежения в отношенията при някои от представителите на двата етнос. По отношение на **турците** КИ е: 248.27% за мъжете, и 152.98% за жените; по отношение на **ромите**: 469.99% за мъжете и 4076.89% за жените.

ЕТНОАФИЛИАТИВНИ ТЕНДЕНЦИИ (ЕТ). Афилиацията е склонност за следване на правила, норми и цели на своята етническа група; афилиативни тенденции (стремеж към групова принадлежност), оттам и стремеж към принадлежност към своя етнос. Изразява се в процент от общия брой.

По-силно са изразени етноафилиативните тенденции при мъжете - 61.90%, отколкото при жените 50.00%.

АНТИ-ЕТНОАФИЛИАТИВНИ ТЕНДЕНЦИИ (АЕТ). Стремеж за отклонение от традициите и нормите на своя етнос. Изразява се в процент от общия брой.

По-силно са изразени анти-етноафилиативните тенденции при жените - 20.00%, отколкото при мъжете - 19.05%.

ТЕНДЕНЦИИ ЗА КОЛЕБАНИЕ. Свързва се с двата предходни индикатора. Означава динамика и вариативност на нагласите и поведението по отношение на собствения етнос във времето. Изразява се в процент от общия брой.

Много по-силно колебаещи се са жените - 30.00% срещу 19.05% от мъжете.

НОРМА (ПОЗИТИВНА ЕТНИЧЕСКА ИДЕНТИЧНОСТ). Свързва се с предпочитане и любов на начина на живот, езика и културата на своя етнос, но и с интерес и уважение и към другите етноси. Етническият произход не се крие. Винаги успява да постигне съгласие в между-етнически спор. Варира от +1 до – 1.

Коефициентът Н е положителен. Повисок е при жените: 0.57, отколкото при мъжете: 0.48.

ЕТНОНИХИЛИЗЪМ. Това е тип отношение и поведение на човек, който изпитва срам поради своя етнически произход, чувство за непълноценност, трудно живее с хора от своя етнос, не уважава своя народ. Варира от +1 до – 1. И при жените, и при мъжете коефициентът на ЕН е силно отрицателен: -0.77 (мъже) и -0.89 (жени).

НАЦИОНАЛЕН ФАНАТИЗЪМ. Характерен е за човек, който счита, че правата на етноса (нацията) винаги са над правата на отделния човек; че е изключително необходимо да се съхранява чистотата на етноса (нацията); че всички средства са подходящи за защита на интересите на собствения народ; че неговият народ има право да решава своите проблеми за сметка на другите народи; че хората от други националности трябва да бъдат ограничени в правата им да живеят на неговата национална територия. Той трудно живее с хора от друг етнос. Варира от +1 до – 1.

Общо е нисък – при мъжете е +0.01, а при жените е дори отрицателен: -0.24.

ЕТНОИЗОЛАЦИОНИЗЪМ. Характерен е за човек, който счита своя етнос за по-надарен и по-развит в сравнение с другите етноси, поради което е необходимо културата на неговия етнос да бъде „очистена” от влиянието на други култури; бори се за етническа и расова чистота и против междуетническите бракове. Варира от +1 до – 1.

ЕИЗ е отрицателен, като е по-силен при жените: -0.33, отколкото при мъжете: -0.08.

ЕТНИЧЕСКА ИНДЕФЕРЕНТНОСТ. Характерна е за човек, който не отдава предпочитания на определена национална култура, включително и на своята собствена; счита, че в ежедневно общуване етническият произход няма значение; никога сериозно не се е отнасял към международните проблеми и затова е готов да работи с хора от всеки етнос, независимо от различията. Варира от +1 до – 1.

ЕИ е отрицателен, като практически е еднакъв при жените (-0.13) и при мъжете (-0.11).

ЕТНОЕГОИЗЪМ. Характерен е за човек, който счита, че взаимодействието с хора от други етноси често е източник на неприятности; дразни се от присъствието и особено от близкото общуване с хора от други етноси. Затова предпочита начина на живот само на своя етнос и често изпитва чувство на превъзходство на своя етнос над другите. Варира от +1 до – 1.

ЕЕ е отрицателен, като практически е еднакъв при жените (-0.14) и при мъжете (-0.12).

ОБЩ ПОКАЗАТЕЛ ЗА ЕТНИЧЕСКА ИДЕНТИЧНОСТ. Характеризира човек, който има ясна представа за ролята на етничността в неговия живот - относно собствения си етнически произход и значението му. Той посвещава много време на изучаването на историята, традициите и обичаите на собствения си етнос и се стреми да ги спазва. Изпитва силно чувство за принадлежност и привързаност към своята етническа група, силно се гордее с етническия си произход и достиженията на неговия етнос.

По-силно е изразен при жените: 1.121, отколкото при мъжете: 0.929.

ПРИНАДЛЕЖНОСТ. Характеризира се със силно чувство за привързаност (принадлежност) и щастие от членството в съответната етническа група; гордост от етническия произход и достиженията на етноса

По-силно е изразен при жените: 1.410, отколкото при мъжете: 1.295.

ЕТНИЧЕСКА ГОРДОСТ И ПРИНАДЛЕЖНОСТ (ЕРВ). По-силно е изразена при жените: 1.010, отколкото при мъжете: 0.890.

СТЕПЕН НА ЕТНИЧЕСКА ИДЕНТИЧНОСТ. Изразява когнитивните аспекти на етноидентичността – познаване на историята, традициите и обичаите на етноса, осъзнаване на собствения етнически произход и значението му.

По-силно е изразена при жените: 1.000, отколкото при мъжете: 0.819.

ЕТНИЧЕСКА ДИФЕРЕНЦИАЦИЯ (ЕД). Изразява степента на възприемане на другия като различен и готовността за живот и съвместна дейност с хора от другите етноси.

По-силно е изразена при жените: 0.230, отколкото при мъжете: 0.138.

ЕТНИЧЕСКО ПОВЕДЕНИЕ. Изразява поведенческите аспекти на етноидентичността - активна работа в организации или социални групи, които включват основно хора от съответния етнос; спазване на културните традиции на етническата група – храна, музика, дрехи, обичаи.

По-силно е изразено при жените: 0.700, отколкото при мъжете: 0.286.

ОРИЕНТАЦИЯ ПО ОТНОШЕНИЕ НА ДРУГИ ГРУПИ. Изразява стремежа за включване в срещи и запознанства, съвместен живот и дейност с хора от други етноси.

И при двата пола е отрицателна величина. По-силно е изразено при мъжете: -0.179, отколкото при жените: -0.038.

СТАБИЛНОСТ-НЕСТАБИЛНОСТ. Измерва степента, в която хората възприемат стабилността или нестабилността на социалната ситуация.

Като цяло възприемането на света от студентите е нестабилно и тревожно, съществуват проблеми в социалната идентификация и адаптация. Малко по-добре възприемат социалната

ситуация мъжете: „стабилни” са 14.28%, „колебаещи се” - 52.39% и „нестабилни” - 33.33%. За жените съответно: „стабилни” са 5.00%, „колебаещи се” - 60.00.

ЛИТЕРАТУРА

1. Почебут Л.Г. Психология социальных общностей. Толпа, социум, этнос. СПб., 2002. с. 157–161
2. Почебут Л.Г. Шкала социальной дистанции // Введение в этническую психологию / Учебное пособие под ред. Ю.П.Платонова. СПб., 1995. с. 179–181
3. Солдатова Г.У., С.В.Рыжова. Психология межэтнической напряжённости". М.,1999.
4. Стефаненко Т.Г. Методика изучения восприятия подростками стабильности мира. М.,1999. с. 484.
5. Стефаненко, Т.Г., Е.И. Шлягина, С.Н. Ениклопов. Методы этнопсихологического исследования. М., 1993.
6. Baden, Amanda, Robbie J. Steward. Research results: The Cultural-Racial Identity Model. // Journal of Social Distress and the Homeless, 2000.
7. Branch, Curtis W. The Many Faces of Self: Ego and Ethnic Identities. // Journal of Genetic Psychology; Dec 2001, Vol. 162 Issue 4, p 412, 18 p
8. Kwan, Kwong-Liem Karl, Sodowsky, Gargi Roysircar. Internal and External Ethnic Identity and Their Correlates: A Study of Chinese American Immigrants. // Journal of Multicultural Counseling & Development, Jan97, Vol. 25, Issue 1.
9. Miville, Marie, J. Helms. Exploring relationships of cultural, gender and personal identity among latinos and Latinas. // 104-th Annual Convention Meeting of the American Psychological Association, Toronto, Canada, 1996.
10. Ohm, Julie Juhye. Asian American Adolescent Identity. // Thesis submitted to the Faculty of the Virginia Polytechnic Institute and State University in partial fulfillment of the requirements for the degree of MA, 1999, Blacksburg, VA
11. Phelps, Rosemary E., Taylor, Janice D., Gerard, Phyllis A. Cultural mistrust, ethnic identity, racial identity, and self-esteem among ethnically diverse black university students. // Journal of Counseling & Development, Spring2001, Vol. 79, Issue 2.
12. Phinney, J. The Multigroup Ethnic Identity Measure: A new scale for use with adolescents and young adults from diverse groups. Journal of Adolescent Research, 7, 1992, 156-176.
13. Shenoy Uma A. In Moving to a New Country: Children and Adolescent's Adaptation. Blacksburg, Virginia,1996,
<http://scholar.lib.vt.edu/theses/available/etd-44915251972550/unrestricted/etd.pdf>.
14. Shrake, Eunai K., Rhee, Siyon. Ethnic Identity As A Predictor Of Problem Behaviors Among Korean American Adolescents. // Adolescence, Fall2004, Vol. 39, Issue 155
15. Valk, Aune, Karu, Kristel. Ethnic attitudes in relation to ethnic pride and ethnic differentiation. //Journal of Social Psychology, Oct2001, Vol. 141, Issue 5.
16. Yip, Tiffany and Andrew J. Fuligni. Daily Variation in Ethnic Identity, Ethnic Behaviors, and Psychological Well-Being among American Adolescents of Chinese Descent. // Child Development, September/October 2002, Volume 73, Number 5, Pages 1557–1572 .